

УДК 321.7

**СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ДЕМОКРАТИЧНИЙ
ПОЛІТИЧНИЙ ІНСТИТУТ: СПЕЦИФІКА
ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ****THE ESSENCE OF THE CONCEPT IS THE
DEMOCRATIC POLITICAL INSTITUTE:
SPECIFICATION OF APPLICATION IN UKRAINE****Гапоненко В. А.,**

кандидат політичних наук, доцент, докторант,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна),
e-mail: pvagap@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1004-3165>

Garponenko V. A.,

Candidate of Political Science, Associate Professor,
PhD student, National Pedagogical University named
after M. P. Drahomanov (Kyiv, Ukraine),
e-mail: pvagap@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1004-3165>

Метою статті є конкретизація сутності поняття демократичний політичний інститут в контексті процесів демократизації сучасної політичної системи України.

Основні методи дослідження: метод діалектики, порівняльний, системний, синергетичний, неоінституційний.

Сформульовано висновок, щодо якого процес інституціоналізації демократії в Україні не завершився попри формальну наявність всіх інституційних атрибутів. Демократичними політичними інститутами варто вважати у тому випадку, якщо вони сприяють формуванню демократичної політичної культури, створюють гарантії виконання задекларованих демократичних принципів. Вказано, що на сучасному етапі доцільно включати до числа політичних інститутів різноманітні громадські організації, процесуальні інститути (вибори, політичну участь), враховувати їхній вплив на формування певних цінностей, вироблення норм поведінки.

Ключові слова: політичний інститут, демократизація, політична система, інституціоналізація демократії.

The goal of the article to specify the essence of the democratic political institution concept in the context of the modern Ukrainiane political system democratization processes.

Main methods of reaserch: dialectic method, comparative, systemic, synergistic, new-institutional.

The conclusion is drawn that the process of institutionalization of democracy in Ukraine has not ended, despite the formal availability of all institutional attributes. Democratic political institutions should be considered if they promote the formation of a democratic political culture, create guarantees for the implementation of the declared democratic principles. It is indicated that at the present stage it is expedient to include various public organizations, procedural institutes (elections, political participation) in a number of political institutions, and take into account their influence on the formation of certain values, development of norms of behavior.

Keywords: political institute, democratization, political system, institutionalization of democracy.

Постановка проблеми. Політичний інститут – це одне з найбільш теоретично невизначених концептів політичної науки. На сучасному етапі коло політичних інститутів значно розширюється, оскільки до їх числа нині належать не лише державні інститути, але й політичні партії, громадські організації, міжнародні установи, засоби масової комунікації, органи місцевого самоврядування тощо.

Багато політичних інститутів мають суперечливий вплив на процеси демократизації перехідних політичних систем. Часто вони затверджують гібридні форми політичного режиму, а за певних

обставин становлять загрозу редемократизації. Це стосується й української політичної практики.

В Україні конкретизація поняття політичних інститут актуалізується у зв'язку з необхідністю осмислення процесу подальшої демократизації політичної системи та забезпечення її інституційних засад. Формальний підхід до терміну «політичний інститут» зумовлює наступну дилему: інституційні передумови демократії затверджені у нормативно-правових документах, однак виявляється неідеальними на практиці.

Аналіз попередніх досліджень. Теоретичні засади дослідження політичних інститутів досить ґрунтовно досліджені у політичній науці. Серед класичних зарубіжних праць можна виділити Норта [1], Р. Пантама [2], А. Пшеворського [3] та вітчизняних – М. Кармазіної [4], К. Лавренової [5], М. Розумного [6]. Однак, сучасні суперечності демократизації політичної системи України, зокрема утвердження демократичними інститутами недемократичних форм та методів поведінки, зумовлює необхідність конкретизації концепту «політичний інститут» в контексті виконання ним ролі гаранта демократії.

Метою статті є з'ясування сутності поняття демократичний політичний інститут та особливості його застосування в умовах функціонування сучасної політичної системи України.

Основні результати дослідження. ґрунтовний аналіз демократичних інститутів не можливий без з'ясування сутності самого терміну «інститут». Так, сучасний американський політолог Г. О'Доннелл визначає політичні інститути як впорядковані зразки взаємодії, які відомі, практикуються й визнаються (хоча й не обов'язково схвалюються) соціальними агентами, які мають намір продовжувати цю взаємодію, підкоряючись при цьому певним правилам і нормам, закріпленим у цих зразках на формальній або неформальній основі [7]. А. Пшеворський говорить про те, що інститути означають взаємодію різних акторів і соціальних агентів [3]. Дж. Марч та Й. Олсен під інститутом розуміють сукупність норм, правил та шаблонів поведінки, які визначають відповідні дії у межах відносин між ролями та ситуаціями, володіють певним репертуаром процедур. У такому випадку цінності й правила, на наш погляд, слід розглядати як різновид норм, що регламентують позицію інституту в системі політичного поля та поведінку індивідів у межах конкретного інституту [8].

В ідеалі політичні інститути мають перебувати у взаємозалежності із поведінкою індивідів. Індивіди та їхні групи формують інститути. Але й утверджені інститутами правила та усталені процедури позначаються на політичних результатах через формування політичної поведінки. Вони формують особистості гравців, їхні повноваження та стратегію [2, с. 20].

Більш конкретне і вузьке визначення дається представником інституційного підходу Морісом Дюверже. Він використовував термін інститут для позначення сукупності ідей, вірувань, звичаїв, що становлять *упорядковане й організоване ціле*

(наприклад, шлюб, родина, вибори, уряд, власність і т.д.) [9].

Тобто, попри багатозначність терміну інститут основне його призначення пов'язане із забезпеченням упорядкованості, постійності дій, форм поведінки, співробітництва. Тому ми можемо стверджувати, – це базові механізми, що політичні інститути забезпечують самодостатність й стабільність політичного устрою. До політичних інститутів класична політична наука відносила, насамперед, інститути держави. Проте, в наш час коло політичних інститутів значно розширилося і включає також інститути, які стосуються завоювання, утримання та використання влади. Також новітні дослідження розширюють визначення політичних інститутів, визнаючи, що вони можуть бути не лише формальними, але й неформальними.

Як відзначає К. Лавренова, якщо до 80-х рр. ХХ ст. у суспільствознавстві в цілому домінувало уявлення, відповідно до якого політичні інститути розглядалися виключно як юридичні норми й адміністративні установи, то в неоінституціоналізмі тлумачення поняття «інститут» збагатилося за рахунок теоретичної бази інших галузей політичної науки – теорії раціонального вибору та біхевіоралізму. Без детермінуючого зв'язку інститутів на поведінку акторів втрачає, взагалі, будь-який прикладний сенс аналізу перших. Так само й ігнорування «неформального» внеску раціональної поведінкової стратегії деформалізації інститутів уже існуючих, із метою отримання вигоди політичними акторами, видається невиправданим [5, с. 111].

Формальні інститути – це свідомо та цілеспрямовано створені людьми законодавчі акти й адміністративні норми. Вони детермінують формальні структури політичної системи та механізми легітимної влади. Державні органи гарантують дотримання формальних правил засобами переконання чи санкцій. До неформальних інститутів, які переважно формуються в процесі суспільного розвитку, відносяться традиції, звичаї, моральні цінності, релігійні переконання, зв'язки й інші норми спілкування довгострокового характеру [1, с. 17–19].

Для перехідних політичних систем розвиток демократичних неформальних та недержавних інститутів має особливе значення, оскільки вони є стійкішими за формальні та формуються протягом тривалого періоду часу.

Роль інститутів загалом, та політичних зокрема, полягає у здійсненні ними регулятивної функції: здатності інституційних норм, цінностей, зразків взаємодії та стимулів обмежувати індивідів, упорядковувати їхню діяльність. Ця функція ефективно здійснюється завдяки тривалості існування інституту. Вони виникають раніше за індивіда і існують після персонального складу політичних акторів. Водночас, як відзначають представники неоінституціоналізму, поведінка індивідів також істотним чином впливає на функціонування інститутів [8].

Нарешті, демократичні інститути розуміються у класичній зарубіжній політології як сукупність структурованих типових функцій і формальних процедур, які покликані забезпечити реалізацію принципів демократії.

Складним та суперечливим є питання про критерії визначення демократичності політичних інститутів. Головне питання, яке постає перед дослідником для визначення чи є інститут демократичним – це якість їхнього функціонування. У будь-якому випадку йдеться не про конституційне закріплення провідної ролі якого-небудь інституту, а про конкретну політичну практику. Тобто, чи дійсно певні інститути є реальними центрами прийняття рішень у структурі влади? А також – який вплив це робить на загальний політичний процес? Для прикладу, конституціоналізм як одна з ознак демократичної політичної системи означає не просто наявність конституції, і навіть не її прогресивний зміст, оскільки тоді СРСР можна було б зарахувати до однієї з найдемократичніших держав. Важливим тут є саме функціонування всього державного апарату в межах конституції, загальнообов'язковість виконання її приписів, рівність всіх громадян перед законом.

Тому попри різноманітні теоретичні суперечки навколо рівня демократизму політичних інститутів, можна стверджувати: *призначення* демократичних інститутів полягає в тому, щоб гарантувати задекларовані права людини і громадянина, максимально реалізувати формальні принципи демократичного правління, запобігти редемократизації. Так, демократичні інститути виключають використання силових методів управління й пов'язані із цим результати.

До ознак демократичних політичних інститутів можемо віднести постійну відповідальність перед своїми громадянами, можливість громадян звертатись зі скаргами, Забезпечення справедливої конкуренції серед різних суспільних інтересів.

Водночас, варто звернути увагу, що у перехідних політичних системах, та українській зокрема, такий порядок речей порушений. Дослідники констатують, що в Україні впровадження демократичних інститутів відбулося, а інституціоналізація демократії – ні, оскільки остання передбачає «впровадження демократичних принципів і цінностей, які б забезпечували адекватне сприйняття суспільних проблем, мотивацію державного апарату й еліти до їх подолання і, власне, ефективне функціонування інститутів представництва та відповідальності» [6, с. 81].

Сказане підтверджують різноманітні соціологічні та статистичні дані. Так, інститут виборів, що є одним з основних інституційних атрибутів демократії, давно вже став реальністю. Однак, показники участі у виборах в Україні знижуються. Середня явка виборців на позачергових виборах Президента України 2014 року по всій Україні склала 60%, що на 7,21% менше, ніж на чергових президентських виборах 2010 року (67,21% в першому турі) і на 14,92% менше, ніж на виборах Президента 2004 року [10].

Також населення невисоко оцінює розвиток громадянського суспільства в Україні: близько третини опитаних оцінили його рівень як середній, і стільки ж як загалом низький. Як загалом високий чи високий рівень розвитку громадянського суспільства оцінили близько 10% опитаних. Середня оцінка – 2,5 бала. Лише 7% опитаних зазначають, що залучені до активної громадської діяльності. Волонтерською діяльністю впродовж 2018 року займалися близько 12% опитаних [11].

Про формальний характер інституту самоврядування свідчить той факт, що українці переважно не задоволені тим, наскільки вони можуть впливати на рішення місцевої влади (63%). Однак, тільки 37% задекларували своє бажання взяти участь в управлінні своїм селом, селищем чи містом у випадку розширення повноважень місцевої влади [12].

Невідповідність формальних інститутів неформальним процедурам пояснюється рядом причин. По-перше, тим, що законодавчі норми функціонування політичних інститутів часто змінюються, перебувають на етапі свого становлення, а тому інститути часто набувають персоніфікованого характеру. Тобто, вплив індивідів на інститути є переважачим.

По-друге, відсутність верховенства права, правовий дефіцит означає переважання неформальних інституцій, заснованих на партикуляристських нормах і правилах, найчастіше таких, як клієнтелізм і корупція [13, с. 61]. Неформальні інституції формуються стихійно, проте досить стійкі та змінюються поступово й повільно.

По-третє, позитивний ефект від створення нової інституції може бути відчутний лише у віддаленій перспективі. Через нову інституцію має пройти не одне покоління, перш ніж стане очевидним її вплив на культуру та поведінку [2, с. 76]. Тобто, можемо сподіватися на поступове формування неформальних інститутів демократичного типу у віддаленій перспективі.

Висновки. Отже, характерною особливістю гібридних режимів, та України зокрема, є співіснування формальних демократичних та неформальних авторитарних інститутів. Тому перспективним завданням демократизації політичної системи України є сприяння формуванню демократичних норм, методів, традицій поведінки через систему існуючих державних органів та громадських організацій.

З огляду на зазначену особливість поняття «політичний інститут» має застосовуватись у широкому значенні як система формальних і неформальних, державних і недержавних норм та правил поведінки. А інститути демократії доцільно визначати як легітимні і легальні елементи політичної системи суспільства, які безпосередньо створюють демократичний режим у державі через втілення в них принципів демократії. Також у діяльності сучасного суспільства демократичні політичні інститути покликані забезпечити найважливіший рівень взаємодії різних соціальних груп.

Підсумовуючи зазначимо, що на сучасному етапі розвитку політичної науки та з урахуванням українських реалій, термін політичний інститут обов'язково має базуватись на широкому визначенні, що включає до числа політичних систему не лише державних органів, але й громадських інституцій, не лише організаційних, але й процесуальних інститутів. Важливо також врахувати контекст, поведінковий та ціннісні аспекти їхнього функціонування.

Список використаних джерел

1. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Пер. с англ. А. Н. Нестеренко; Предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. Москва: ФЭК «Начала», 1997. 180 с.
2. Патнам Р. Творения демократии: Традиции громад. активності в сучасній Італії. / Патнам Р., Леонарді Р., Нанетті Р. Й. — [Пер. з англ. В. Ющенко]. — К: Ви-во Соломії Павличко «Основи», 2001. — 302 с.
3. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе. / Пшеворский А.; [Пер с англ.; Под ред. В.А.Бажанова]. — М: РОССПЭН, 1999. — 320с. — (Университетская библиотека. Политология).
4. Кармазіна М. Президентство: український варіант / М. Кармазіна. — К., 2007. — 365 с.
5. Лавренова К.О. Особливості розвитку гібридного політичного режиму в умовах демократизації: дис канд. політ. наук: 23.00.02 / К.О. Лавренова. — К, 2017. — 279 с.
6. Розумний М. М. Виклики національного самовизначення: монографія / М. М. Розумний. — К.: НІСД, 2016. — 196 с.
7. О'Доннелл Г. Делегативная демократия / Г. О'Доннелл // Пределы власти. — 1997. - №2-3. — С. 28-34.
8. Olson V. Power and Prosperity: Outgrowing Communist and Capitalist dictatorships. - New York: Basic books, 2000. — 234 p.
9. Дюверже М. Политические партии. / Л.А. Зимина (пер.с фр.). — 4-е изд. — М.: Академический Проект; Триеста, 2007. — 347 с.
10. Підсумковий звіт за результатами громадського контролю під час виборів Президента України / Опора. — 2014. — Електронний ресурс. — Режим доступу: <https://www.oporaua.org/vybory/vybory-prezidenta-2014/5802-pidsumkovyj-zvit-za-rezultatamy-gromadskogo-sposterezhenja-opory-pid-chas-pozachergovyh-vyboriv-prezidenta-ukrajiny-2014-rok>
11. Громадянське суспільство в 2018-му: нові виклики, нові завдання / Фонд «Демократичні ініціативи». - 2018. — Електронний ресурс. — Режим доступу: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/13963398165a9eef1b022177.77359526.pdf>
12. Громадська думка населення щодо реформи децентралізації. / Фонд «Демократичні ініціативи». - 2018. — Електронний ресурс. — Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-naselennya-shchodo-reformi-detsentralizatsii>
13. Либман А. М. Институциональная конкуренция и постсоветская трансформация (Влияние неформальных институтов) / Либман А.М. // Общественные науки и современность. - 2006. - №6. - С.53–64.

References

1. Nort, D. (1997). *Instituty, institutsional'nyye izmeneniya i funktsionirovaniye ekonomiki* [Institutions, institutional changes and the functioning of the economy]. Moscow: FЭK "Nachala". 180. [in Russian].
2. Putnam, R. (2001). *Tvorenniya demokratiyi: Tradytiyi hromadyans'koyi aktyvnosti v suchasniy Italiyi*. [Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy]. Kyiv: Vy-vo Solomiyi Pavlychko «Osnovy». 348. [in Ukrainian].

3. Pshevorskiy, A. (1999). *Demokratiya i rynek. Politicheskiye i ekonomicheskiye reformy v Vostochnoy Yevrope* [Democracy and the market. Political and economic reforms in Eastern Europe]. Moscow: ROSSPEN. 320. [in Russian].
4. Karmazina, M. (2007). *Prezydentstvo: ukrayins'kyi variant* [Presidency: Ukrainian version]. – Kyiv. 365. [in Ukrainian].
5. Lavrenova, K.O. (2017). *Osoblyvosti rozvytku hibrydnoho politychnoho rezhymu v umovakh demokratyzatsiyi*. [Features of the development of a hybrid political regime in a democratization]. Kyiv. 279. [in Ukrainian].
6. Rozumnyy, M. M. (2016). *Vyklyky natsional'noho samovyznachennya* [Challenges of national self-determination]. – Kyiv.: NISD, – 196. [in Ukrainian].
7. O'Donnell, G. (1997). *Delegativnaya demokratiya*. [Delegative Democracy]. *Predely vlasti*. [Limits of Power]. №2-3. 28-34. [in Russian].
8. Olson, V. 2000. *Power and Prosperity: Outgrowing Communist and Capitalist dictatorships*. - New York: Basic books. 234. [in English].
9. Dyuverzhe, M. (2007). *Politicheskiye partii*. [Political parties]. M.: Akademicheskii Proekt; Triksa. 347. [in Russian].
10. Pidsumkovyyi zvit za rezul'tatamy hromads'koho sposterezheniya pid chas pozacherhovyykh vyboriv Prezydenta Ukrainy. [The final report on the results of public observation during the extraordinary elections of the President of Ukraine]. 2014. *Opora*. [Support]. <<https://www.oporua.org/vybory/vybory-prezydenta-2014/5802-pidsumkovyy-zvit-za-rezultatamy-gromadskogo-sposterezheniya-opory-pid-chas-pozachergovykh-vyboriv-prezydenta-ukrainy-2014-rok>> (2019, January). [in Ukrainian].
11. Hromadyans'ke suspil'stvo v 2018-mu: novi vyklyky, novi zavdannya. [Civil Society in 2018: New Challenges, New Goals]. 2018. *Fond «Demokratychni initsiatyvy»*. [Democratic Initiatives Foundation]. <<https://dif.org.ua/uploads/pdf/13963398165a9eef1b022177.77359526.pdf>> (2019, January). [in Ukrainian].
12. Hromads'ka dumka naselennya shchodo reformy detsentralizatsiyi. [Public opinion on decentralization reform]. 2018. *Fond «Demokratychni initsiatyvy»*. [Democratic Initiatives Foundation]. <<https://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-naselennya-shchodo-reformi-detsentralizatsii>> (2018, November). [in Ukrainian].
13. Libman, A. M. (2006). *Institutsional'naya konkurentsia i postsovetskaya transformatsiya (Vlianiye neformal'nykh institutov)* [Institutional Competition and Post-Soviet Transformation (Influence of Informal Institutions)]. *Obshchestvennyye nauki i sovremennost'* [Social sciences and modernity]. №6. 53–64. [in Russian].